JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Razred za filologiju

ANTUN DJAMIĆ

PRIRODA I NEKE ZGODE IZ SVAKODNEVNOG ŽIVOTA U DJELU MAVRA VETRANOVIĆA

FILOLOGIJA br. 10
Poseban otisak

ZAGREB 1982

10107

A. Djamić, *Priroda u M. Vetranovića*, FILOLOGIJA 10 (1980/81), str. 281—290.

ANTUN DJAMIĆ (Filozofski fakultet, Zagreb)

PRIRODA I NEKE ZGODE IZ SVAKODNEVNOGA ŽIVOTA U DJELU MAVRA VETRANOVIĆA*

Vetranović je svakako jedan od najvažnijih naših starih pisaca i po množini napisanih djela, i po obradi književnih vrsta, i po životnoj stvarnosti što ju je unio u svoja djela. Zato u njegovim pjesmama ima mnoštvo riječi i zgoda iz svakidašnjega života kojih ne možemo naći u djelima drugih naših pisaca. Dok su se drugi pisci onoga doba obično ograničavali u pisanju samo na neka područja ljudskoga života (ponajviše na ljubav, prijatelje i katkad pobožnost), u Vetranovića je situacija posve drugačija: on želi u svojim pjesmama obuhvatiti i prikazati sav život koji ga okružuje i što ga on duhom svojim može shvatiti. I u njemu se snažno očituje uvjerenje mnogih pjesnika da im djela više vrijede ako je u njima više prikazan stvaran život, a što je već davno prije onako lijepo formulirao i izrekao pjesnik Marcijal:

Hoc lege, quod possit dicere vita »Meum est«.
. . . .
... hominem pagina nostra sapit.

Epigr. X, 4, 8, 10

Vetranović je bio obrazovan čovjek. Poznavao je astronomiju, koja ga je povezivala s najudaljenijim nebeskim tijelima koja imaju utjecaja i na naš život, kako on to na nekoliko mjesta iznosi u svojim pjesmama. Pogotovu je dobro znao kakav utjecaj imaju na zemaljski život i na čovjeka Sunce i Mjesec, pa je i to zabilježio u svojim stihovima. On je poznavao zemljopis i prirodopis, pa ćemo u njega naći geografskih imena iz udaljenih krajeva, životinja i bilja iz raznih strana svijeta.

Vetranović piše o prirodi koja ga okružuje i koju dnevno promatra: opisuje pojedina godišnja doba i njihov utjecaj na život na zemlji; opisuje pojave u prirodi: vjetar, vrućinu, zimu, gromove, kiše, mrazeve, grad, led.

* Skraćena verzija referata pročitanog na znanstvenom skupu.

A koliko je svojih stihova posvetio moru! To neizmjerno more koje čini ljudima toliko dobra, ali i toliko zla, stalno ga je u životu pratilo: gledao ga je dok je boravio u Dubrovniku i na Mljetu, a kad je bio na otočiću Sv. Andriji, drugo nije mogao ni gledati nego more oko sebe i nebo nad sobom. Ono mu je davalo radosti i tuge, ono je bilo dio njegova života. U tim pjesmama možemo naći mnogo pomorskih termina kojih nećemo naći u drugih pisaca.

Koliko je stihova posvetio kopnu po kojem je hodao! Tu susrećemo doline, potoke, izvore, jezera, lugove, a sve je to puno najrazličitijeg bilja i životinja. Katkad se uz imena navode i karakteristike pojedinih biljaka (npr. hren je ljut i izazivlje suze) ili čemu one služe (neka vrsta loze služi za vezanje, neke biljke za liječenje rana) ili se kod životinja navode njihove karakteristike (lav je hrabar i jak, lisica je lukava). A onda se na tom terenu pojavljuju njive s raznim usjevima, koje obrađuju težaci svojim alatom, pojavljuju se plandišta i obori gdje pastiri borave sa svojim stadima. Mnogo je toga on iznio, i to se može ovdje tek ovako usput spomenuti.

Ipak je u cijeloj toj prirodi čovjek koji sve te prirodne ljepote povezuje, osjeća i čini živima. Zato on prikazuje tu ljude u najrazličitijim situacijama, onako kako to biva u njihovu svakodnevnom životu. Vidi se da je bio dobar poznavalac ljudske prirode.

A taj čovjek, koji bi morao biti gospodar prirode i uživati u njezinoj ljepoti, unosi često u nju i u ljudski život nesklad ispoljavanjem svojih egoističnih težnji. Ta ljudska nastojanja i težnje on opisuje: kod jednih je to borba za goli život, praćen siromaštvom, poniženjima, ropstvom, stradanjima; kod drugih taština, pohlepa i težnja za što većom vlašću, čašću i bogatstvom, i sve zlo koje odatle izlazi i za njih i za njihovu okolinu; kod jednih i kod drugih crta njihove patnje (bolesti, brige, stradanja) i konačno sigurnu, neizbježnu i brzu smrt koja čini kraj ljudskoj samovolji. Gledajući sve to šarenilo ljudskih nastojanja, jednih oko dobra, drugih oko zla, Vetranović poput Ovidija sanjari o davno prošlom zlatnom vijeku kad je sve — i priroda i ljudi — bilo neiskvareno i kad je život bio lijep. On osjeća kako je u njegovo vrijeme koješta izopačeno. Čini mu se da su ljudi postali zvijeri:

Trudi svijet skončaju i tužbe velike,
ljudi se stvaraju u zvijeri razlike.

Pel. 239/40,*

ili da pamet ništa više ne vrijedi:

a, vajmeh, razum vas scijeni se za ništa
ter ne ima nijednu vlas, kako stog strništa.

Pel. 243/4.

* Citati su uzeti iz III, IV. i VII. knjige Starih pisaca hrvatskih.

Vidi da sreća nije jednako sklona svakome:

Tko sije pšenicu zemlja mu vrat plodi,
tko sadi ljubicu, trnje mu ishodi.

Pel. 221/2.

Iskusio je i to da nitko nije zadovoljan svojom sudbinom:

Velika ni mala jošte nije, tko će rijet:
što mi je čes dala, tomu sam ja kontijent.

IV, 53, 125/6.

Kako je Vetranović katkad znao u pojedinosti opisivati neke predmete i pokazivao dobro poznavanje terminologije, koje ni današnji čovjek ne poznaje onoliko koliko on, neka nam posluži njegovo nazivlje dijelova glave. On na glavi spominje: moždane, čelo, obrve, oči, zjenice, trepavice, nos (preneseno značenje: rilo), uši, obraz, lice, usta, usne, jezik, desni, zube, čeljusti, bradu, tilak, vlasi, pramenje, pipce.

Vetranović u svojim djelima spominje najobičnije zgode i događaje iz svakodnevnoga života, tako da se iz tih njegovih prikaza može zaključiti kakav je bio život, navike i ophođenje među ljudima. Od množine tih primjera ovdje ću navesti samo dva: navest ću opširnije što Vetranović govori o hrani i o darovima.

Hrana

Čovjek svakodnevno upotrebljava hranu. Ona je u raznim prigodama različita. I u Vetranovića vidimo nanizane te prigode i naveden jelovnik za njih.

U zlatno doba ljudi su se hranili prirodnom, nekuhanom hranom. Evo kako se čovjek hranio:

zašto Bog za hranu čovjeku davaše
nebesku tuj *manu*, ka na tli padaše;
a tomuj *drijenjine* i *maginje* slatke,
želudi i *smrjekinje* i *voćke* još svake
pitomo sve *voće* davaše *s divjači*,
da čovjek što hoće uživa i slači.
I dubja još mnoga svaki hip i svak čas
iz stabra iz svoga točahu *rajsku slas*,
koja bi taj slados človjeku zanijela
u nebesku rados trudan duh iz tijela.

III, 8, 51—60.

Vetranović nam opisuje i hranu kojom se hrane pustinjaci živeći u pustoši (III, 139), u mjestima prisvetima (III, 153), pustinji (III, 139, 155):

A ne ima ufance tko tamo planduje,
da drugo brašance ali smok blaguje
neg *hljebac* i *tušac* i *pitje od vode,*
čiem jedva tužan duh i život provode.

III, 141, 213—216.

Također vrh svega priporit cijene kus
kupusa divjega, ako gdje nađu bus,
i *zel'ja* ostala za u čestut jedini,
što je narav sazdala u pustoj ledini.
I toj se ne osoli, ni òbuli ni svari,
sirove nego li blaguju te stvari.
Kad li se prigodi da blagdan počtuju,
pokislo u vodi sočivo blaguju;
i toj se jantoli, kad se blagdan slavi,
òbuli i soli, rad božje ljubavi.
A život gdje traju ter tolik trud ćute,
vinca se čuvaju jak zmije priljute;
zač ljudi duhovni svi scijene za istinu,
da nalijep i otrovi taje se u vinu.

III, 141, 219—232.

O vinu još jednom:

A *krijepos od vina ni slados* ne znaše,
ner kako živina vodicu pijaše.

III, 142/3, slično i 275/6.

Prikazujući svoj život na otočiću Sv. Andrija, on spominje i svoju hranu:

a što malo *zel'ja* sparim,
nije ga čime òbuljiti.

III, 18, 223/4

i dalje:

gdi proz zube cijedim *blutu*
i progrizam *kruha suha.*

III, 18, 227/8.

Kradljivci mu iz vrta odnesu sve ono što on sprema sebi za hranu:

Ne ojdu mi nigdir struka
ni *morača* ni *blitvice,*
ni *divjega pora luka,*
ni piljuga žetjenice,
ni *repušca* ni *čevčega;*
i gdi najdu *trs kupusa,*

s korijenkom ga podru svega,
kako da je turska gusa.
Još su tuge i žalosti,
gdi *sparoge* sve pobiru
u korizmu kad se posti,
a na me se ne obziru.
Kad mi *zel'je* sve poberu
po mrkijentah pak se sprave
ter *narikle* sve poberu,
i *lupara* ne ostave.

III, 19, 253—268.

Ter *sočiva* što pripravim
ali koje stvari ine,
priko zime da boravim,
sve pokradu i popline.

III, 19, 285—288.

A i vranak mu

... *pljesnive hljepce* krade.

III, 22, 371.

Posve je drugačiji jelovnik pastira koji slave Božić. Njega opisuje Vetranović podrobno navodeći pojedinačna jela koja se priređuju i jedu i navodi ih s pravim osjećajem užitka što ga ta jela izazivaju u čovjeka. U *Porodu* Pribat pripovijeda što se zbiva te božićne noći koja je neobična i čudna, i kako je ljudi slave:

puno je svud gosti, *vince* se ispija,
kulijene i *trbuhe* po selu svak vari,
od *pritile juhe* sve plove u ckvari,
glavate kupuse slaninom još vare,
da oči prosuze od slatke zapare,
kolju se *žirnici,* dosta jes *kobasa,*
svijem selom pirnici svud poju iz glasa,
rjepa kako glava jošte se primeće,
da je veća tuj slava i dvorbe još veće;
i nigdjer nije pira, o družbo, ni gosti,
sirenja i *sira* gdje nije zadosti;
željno se uzdiže srdačce, sve hlipi
is pirne lopiže, *slanina* gdi kipi;
tuj su *makaruli* kako štap debeli
i *krastavci žmuli* kablić bi suzeli;
a kamo *lazanje,* kamo li još *žmire,*
dušu bi dao za nje, u *maslu* gdi špire.
Piće je tuj *svake* i *svakoga mesa,*
djevenje is šake zubi se poteza;

ter je vidjet milo, o družbo primila,
  gdje trče niz rilo *osaka pritila.*
Druga je još veća, što vam se sad pravi,
  goveđa se *pleća* peku na žeravi.
Neka vam još reku, o druzi ovčari,
  plosuri se peku *na maslu i ckvari.*

VII, 428/9, 372—398.

U *Posvetilištu* Vetranović opisuje što se od hrane daje domaćima kad polaze na putovanje. Tako Sara nabraja pojedinačno što djevojke moraju spremiti za put Abramu:

Spravite *kravaja* i *bilih pogača,*
  privàrenih jaja i *sitnijeh kolača;*
nemojte još zabit dvije *grivne smokava*
  i k tomu pristavit u gročić *suhava,*
krušaka i *jabuka, oraha* i *lješnika,*
  glavatoga luka i *mječić pun mlika,*
i *pečeno pleće, prijèsnaca* još malo,
  što je jučer odveće na obroku ostalo,
sirenja i *sira,* drago vas ja molju,
  neka svak obira, što je komu na volju,
masaoca i *grude* i *u medu repe,*
  potrebno kad bude, neka se pokrijepe;
vrh svega još toga, što godi spravite,
  vinca im *rujnoga pun bucat* nalijte.

Posv. 339—352.

Evo iz *Posvetilišta* još jedne hrane koja služi za okrepu bolesniku. Kad Sari nakon odlaska Abramova i Izakova bude zbog neizvjesnosti i tjeskobe zlo i ona padne kao mrtva, Kujača učini ovo:

k čerinu potekoh, ter joj na žeravi
  dva jajca ispekoh, jeda se oporavi;
i po tom pak skočih, ter joj *vinca bijela*
  krastovac natočih *bez vodice* cijela.

Posv. 2271—4.

Kao osobito zdravu i ljekovitu hranu preko ljeta, kad ljudi lako pokvare želuce, Vetranović preporučuje kiselo mlijeko. Kad Jakobovi sinovi odlaze od kuće k stadu, Jakob im napominje što moraju ondje raditi i što moraju odande poslati kući, a posebno im naglašava:

i *kisjela mlijeka* nemojte zabiti,
  er veće nije lijeka neg ljeti to piti.

Joz. 45/6.*

* M. Rešetar, Prikazańe kako bratja prodaše Jozefa. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 7, Zagreb 1912, str. 243—304.

U *Posvetilištu* pastir od sunčane žege ožednio, moli od Kujače još mlijeka, da se odžeđa i osvježi pa kaže:

A tomuj nije lijeka, o Kuje, ži mi ti!
  neg *kisjela mlijeka* trbuhe naliti.

Posv. 2399/2400.

Vetranović nabraja i jela što su jeli izraelski suci Izak i Ilijakin kad su odlazili na gozbe onima koji su ih na taj način mitili da sude u njihovu korist:

  gdi su se *kapuni* u sapur žderali
i razlike *ptice,* što može perje dat,
  navlaš *jarebice,* kim nije broja znat,
a kamo *škrpine* i *trigle* grbave,
  debele *murine* i druge podstave,
a navlaš *cipoli* i *fazi* pritili
  koje ste na poli s čafranom žutili,
zubatci, ovrate i dari ostali,
  sve ste to bez plate po mitu papali,
i *razliko vince* zajedno kad biste,
  u dobre zdravice stumbice ter piste.

Suz. 1284—94.

Darovi

Oduvijek su ljudi i davali i primali darove. Razne su zgode u kojima se darovi daju i motivi zašto se daju. I to je Vetranović upleo u svoja djela. Navest ću tri slučaja davanja darova, a gdje je označeno, navest ću i poimence što se darovalo.

Kad se Josipova braća prvi put vraćaju iz Egipta i pripovijedaju ocu Jakobu kako ih je ondje gospodar Egipta osumnjičio kao uhode, zadržao kod sebe brata Šimuna i naredio da mu dovedu najmlađega brata Benjamina, ako žele da se oslobodi Šimun i da opet dobiju žita, Jakob teška srca pristaje na to i preporučuje sinovima prije njihova polaska na put:

I sada, molim vas, nemojte zabiti
  s poklonom lijepu čas s darovi spraviti
jeda ti gospodar, ki tamo kraljuje,
  kad primi lijepi dar, na vas se smiluje;

Joz. 1549—52.

Tu Jakob posve ljudski zaključuje: dar svatko, pa i kralj, rado prima, i dar nekako približava darovatelja i obdarenoga.

Došavši u Egipat, Juda prikaza poklon Josipu:

i *poklon donismo*, neka t' se prikaže.
Vladaoče čestiti, smiluj se svrhu nas,
dostoj se primiti *ovi dar i ovu čas!*
Vidim da s' bolji dar za tebe podoba —
jàki blag gospodar primi toj od roba!

Joz. 1568—72.

Josip mu odgovara:

Bit vam će čâs za čâs — ja vas ću darovat,
i sa mnom vi danas hoćete blagovat.

Joz. 1577/8.

Poslije im opet zahvaljuje na daru:

Hvala vam na daru,...

Joz. 1631.

Kad se Josip očitovao braći, on im prije njihova polaska kući daje darove: svakom bratu *po jednu haljinu*, Benjaminu *haljinu i trista dinara i poslenika s toliko pulićā*. Joz. iza st. 1878.

Običaj je da se darovi daju i za babine: tad se daruje i majka i novorođenče. I te nam darove spominje Vetranović u svom *Prikazanju od poroda Jezusova* i poimenično ih navodi. Ti darovi nisu prisilni nego spontani. Daju se od srca novorođenčetu, u ovom slučaju djetetu Isusu, a daje se ono što ljudi imaju od svoga dobra i ono što djetetu treba.

Kad se pastiri dogovore da će se ići pokloniti djetetu Isusu, oni zaključuju da moraju sobom ponijeti i darove:

Zač dobro svi znamo i može svak sudit,
bez dara prić tamo er nam će prikor bit.
Zatoj se svi sprav'mo...
i dare siprav'mo što ćemo prikazat.

Por. 845—8.

Zato poslaše kući Šišmana neka njegovi kod kuće prirede ove darove:

da nam pošlje maja i strina Marava
konjestrik pun jaja i *grivnu smokava,*
dva dobra *kravajca* i dobru *piplicu*
i da mu *masaoca* napuni *tikvicu*
i neka Marava još pošlje strinača
dvije lakti postava njekoga *kosmača*
pratežce još svake,...

Por. 857—63,

a navlaš *kostreti* i *meke vunice*
što ćemo prostrijeti pod nago djetece,
još da mu dadu pak...
vezen *kalamalak, pelene* i *povoj.*

Por. 865—8.

Oni će pak iz svojih pastirskih prebivališta ponijeti ovo:

A ovdi će, brate, bit i *sirca* i *grude,*
što ćemo priložit, da lijepa čas bude,
mlijeka dva kablića toj ćemo naliti
i *tusta kozlića* i *janje* spraviti.

Por. 871—4.

Kad dolaze pred Gospu, Šišman joj u ime pastira nabraja poimence sve te predmete što ih daruju pastiri »za pribitak i babine«, i moli je neka ona čuva njih i njihova stada.

Vetranovič navodi još jednu vrstu darova koja je nekada bila uobičajena, a negdje živi i danas, a to su darovi što se daju onima koji donose dobre vijesti.

U *Posvetilištu* Abram po obavljenu poslu na gori šalje po nekom pastiru kući vijest da će se uskoro vratiti s Izakom i družinom. Kad taj pastir stiže do šatora, Kujača mu pripovijeda kako tu pred šatorom čeka:

jeda bih sad našla, tko nam će glas dati,
jeda tko od kude putom se namjeri,
da kolač dobude, da gospu namiri.

Posv. 2290—2.

Pastir njoj priopćuje da im on nosi dobre vijesti:

nu tamo poteci, *priprav'te lijepu čas,*
gospođi ter reci: grede ti dobar glas.

Posv. 2307/8.

Kujača ga pita:

Koji je dobar glas, gospođi što ću rit,
bit će ti lijepa čas, jeda li ć bliže prit.

Posv. 2309/10,

a onda sva vesela viče Sari:

Izljezi gospoje, njeka je nova stvar,
k stanu nam sad dođe s planine mlad ovčar,
ter veli *darove da budeš spravljati,*
er *dobre glasove* sad nam *će kazati.*

Posv. 2329—32.

Sara dolazi do vrata šatora, pastir dođe pred nju, pozdravi je i kaže joj da su ga njezini poslali neka joj javi da se vraćaju kući pa neka ona sve priredi za njihov dolazak. Kad to čuje Sara, naredi Kujači:

Mlijeka da' od tuda, neka se napine,
u sjenci od truda dokoli počine,
Kujača, pak mu daj s *košuljom ubrusac,*
'dva sira i *kravaj* i *crven klobučac.*

Posv. 2373—6.

Zatim Sara zahvaljuje pastiru što je donio vijest i kaže:

Hotio bi se bolji dar za tako dobar glas,
nu primi toj na har, moj brajo, i na čas.

Posv. 2381/2.

Pastir joj odgovara:

Visoka ti hvala, gospoje čestita,
lijep mi si dar dala, ino se ne pita;
nije daru zabava, lijepa je, gospo, čas,
lijep je dar i sprava, ku primah sad od vas.
Er, gospo, ovi dar ako bi sad primio
knez ali katunar, ne bi mu zabavio.

Posv. 2383/8.

Vetranovićeva djela nisu sva pisana blistavim i lako shvatljivim stihom i stilom. O njihovu sadržaju treba razmišljati. Tad se vidi koliko su ona puna misli o životu i prilikama ljudi onoga vremena. Zato su ona vrijedan materijal za upoznavanje kulturnih, historijskih i socijalnih problema onoga vremena, a i za poznavanje čovjeka uopće, jer čovjek je u sva vremena ipak samo čovjek koji se često drži one Ovidijeve:

. . . . Video meliora proboque,
Deteriora sequor . . . .

Ov. Met. VII, 20/21.